

Структуру психології безпеки розглядають в двох аспектах: психологічна безпека середовища і психологічна безпека особистості.

Психологічна безпека є інтегративною категорією, оскільки її розглядають у декількох площинах: у якості процесу, у якості стану, у якості характеристик особистості; а також на декількох рівнях: на рівні суспільства, на рівні локального середовища перебування людини та на рівні особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М. : ТЕРРА, 2000. – Т. 1. – С. 167.
2. Брокгауз И.А. Энциклопедический словарь / И.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – М., 2000. – Т. 5. – С. 304.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1991. – С. 47.
4. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 3 т. / Плутарх. – М., 1968–1972. – Т. 2. – С. 72.
5. История древнего мира / под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М., 1982. – Кн. 2. – С. 384.
6. Платон. Государство. Законы. Политика / Платон. – М. : Мысль, 1998. – С. 166.
7. Аристотель. Политика / Аристотель. – М. : Мысль, 1997. – Т. 4. – С. 64.
8. Цицерон. Об обязанностях / Цицерон. – М., 1999. – С. 218.
9. Трактаты о вечном мире. – М. : Соцэкгиз, 1963. – 342 с.
10. Кант И. Сочинения : в 6 т. / под общ. ред. В.Ф. Асмуса / И. Кант. – М. : Мысль, 1964–1966. – Т. 6. – 213 с.
11. Рыбалкин Н.Н. Философия безопасности : учебное пособие / Н.Н. Рыбалкин. – М. : Московский психолого-социальный ин-т, 2006. – 296 с.
12. Баева И.А. Категория психологической безопасности / И.А. Баева // Вестник практической психологии образования. – № 4 (13) октябрь-декабрь 2007. – С. 18–25.
13. Баева И.А. Психологическая защищенность и психологическая безопасность современного человека. Доклад на конференции «Психолог и общество: диалог о взаимодействии» (Москва, 12 февраля 2008 г.) / И.А. Баева. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.web.ruscenter.ru/conf2/baeva.doc
14. Баева И.А. Психологическая безопасность образовательной среды : учеб. пособ. / И.А. Баева, Е.Н. Волкова, Е.Б. Лактионова / под ред. И.А. Баевой. – М. : Эконом-Информ, 2009. – 248 с.

УДК 159.9 + 37.07:005.33

АНАЛІЗ КРИТЕРІЇВ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМОДІЄЮ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ТА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

О.М. Задорожна

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної та практичної психології
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

У статті надано аналіз критеріїв ефективності управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів з позиції соціальної психології організацій, психології управління та педагогічного менеджменту. Представлено діагностично-критеріальний комплекс для забезпечення неперервного контролю за перебігом і результатами управління взаємодією навчальних закладів.

Ключові слова: ефективність; ефект; критерій; продуктивність; результативність; управління взаємодією.

В статті аналізуються критерії ефективності управління взаємодією загальноосвітньої школи і вищого навчального закладу з позицій соціальної психології організацій, психології управління і педагогічного менеджменту. Представлен діагностично-критеріальний комплекс для забезпечення неперервного контролю над процесом і результатами управління взаємодією навчальних закладів.

Ключевые слова: эффективность; эффект; критерий; производительность; результативность; управление взаимодействием.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Динамічні процеси в суспільстві, а часом суперечливі події в ньому, ставлять систему освіти в досить складні умови. Ці умови породжують особливі техніко-організаційні, педагогічні, соціальні та психологічні зв'язки між закладами освіти різного рівня. Навчальні заклади, як і інші суб'єкти соціально-економічних відносин, за умов сучасних складних процесів трансформації суспільства ухвалюють недалекоглядні управлінські рішення замість того, щоб визначити свою місію на основі вдумливого осмислення визначальних соціально-економічних, стратегічних і психолого-педагогічних перетворень.

Суперечності між соціальним замовленням освітньої галузі на інтенсифікацію й активізацію взаємозв'язків між навчальними закладами та усталеним (традиційно-авторитарним) підходом адміністрацій загальноосвітнього й вищого навчальних закладів до здійснення такої взаємодії, а також між вимогами державних органів управління освітою щодо дотримання принципів наступності й неперервності навчання та недосконалістю механізмів управління взаємодією навчальних закладів, які забезпечують підготовку на різних освітніх рівнях зумовили звернення до аналізу критеріїв ефективності управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів.

Таким чином, **метою цієї статті** є дослідження та обґрунтування критеріїв, показників та рівнів ефективності управління взаємодією загальноосвітніх та вищих навчальних закладів.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Освітні організації відрізняються від інших унікальністю, неповторністю і водночас величезною складністю своєї місії, яка полягає в забезпеченні процесу розвитку особистості.

Розвиток гуманістичних, соціально-економічних, культурних і політичних тенденцій передбачає значні зміни в освітній галузі. Сучасна освітня система вже не може виконувати свою місію в рамках відокремлених, відірваних із загального контексту навчальних закладів. Для пояснення процесів, що притаманні сучасній

системі освіти, необхідно звернутися до провідних положень соціальної психології організацій (В. Казмиренко, Л. Карамушка, В. Третяченко), педагогічного менеджменту (Г. Сльникова, В. Пікельна, М. Поташник, Є. Хриков) та практики проектування й моделювання педагогічних процесів і систем (О. Важнова, О. Дахін, В. Докучаєва, В. Імакаєв, Є. Павлютенков, Т. Черноусенко).

У наукових дослідженнях кінця ХХ та початку ХХІ століття значно поширюється проблематика досліджень з теорії управління освітніми закладами. Відбувається інтенсивний процес узагальнення накопичених знань з теорії управління та зростає кількість публікацій, присвячених загальним питанням управління. Виходить із друку низка монографій, присвячених загальним питанням управління освітніми установами (Л. Батченко, В. Гамаюмов, Л. Карамушка, В. Крижко, Є. Палютенко, В. Луговий та ін.), захищаються дисертації цієї спрямованості (А. Самодрин, Т. Сорочан, Т. Цуканова, Є. Хриков та ін.).

Важливу роль у розробці психологічних проблем управління освітою відіграло також створення в Українському інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти кафедри психології управління (1993–1999 рр.), очолюваної Н. Коломінським. Співробітниками та аспірантами кафедри було розроблено низку актуальних проблем психології управління в системі середньої освіти: науково-методичних основ психології освітнього менеджменту (Н. Коломінський); змісту та структури психологічної компетентності керівників освіти до управління (О. Бондарчук, Я. Шкурко); способів та прийомів управління педагогічною комунікацією (В. Левицький); психологічних закономірностей підготовки керівників та управлінської еліти (М. Дробноход, В. Левицький, Н. Коломінський).

Психолого-педагогічний аналіз управлінського процесу в системі «загальноосвітня школа – ВНЗ» передбачає (поряд із характеристикою загальних особливостей управління) виокремлення специфічних його рис, властивих по окремо системі середньої освіти та системі вищої освіти.

Незважаючи на помітний інтерес науковців до проблем управління взаємодією освітніх установ, забезпечення неперервності педагогічного процесу в ланці школа – ВНЗ (К. Гнезділова, М. Дідовик, І. Медведєв, Н. Муранова, А. Нашемук, В. Остапчук, В. Петренко, Л. Тютюн та ін.) психолого-педагогічні проблеми управління взаємодією загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, зокрема, аналіз ефективності такого управління не були предметом окремого дослідження.

Ефективність у широкому розумінні – це загальна результативність будь-якої діяльності. Вона відображає співвідношення одержаного корисного результату та обсягу витрачених на це ресурсів. Поняття ефективності охоплює різні сфери людської діяльності і з позиції теорії і практики сучасного менеджменту має досить широке трактування. Буквально *ефективність* (від лат. «*effectus*») означає дієвість, результативність, продуктивність [12].

Поняття ефективності на сьогодні досить часто використовується, але, на жаль, є слабо розробленим у теорії управління взагалі та в галузі освітнього управління зокрема. Не існує загальної теорії ефективності, а в різних сферах діяльності використовуються свої показники ефективності. Ефективність вимірюється багатьма різноманітними показниками. Всі вони є показниками ефективності, однак одного узагальнюючого показника ефективності немає, як немає абстрактного ефекту, а є конкретна вироблена продукція, отриманий прибуток або якийсь інший конкретний результат. Як правило, назва різних показників ефективності складається з двох слів: перше означає, чим у цьому показнику вимірюються результати діяльності (продуктивність або прибутковість), а друге – витрати яких ресурсів враховані у цьому показнику (праці, землі, капіталу, їх окремих компонентів чи всіх ресурсів загалом) – наприклад, продуктивність праці, прибутковість землі та ін. [13, 498].

Звернемося до деяких положень загальної теорії систем. У зв'язку з цим становлять інтерес критерії, що відображають рівень розвитку систем, запропоновані М. Сетровим. Він виділяє поняття «ступінь і висота організації системи». Ступінь організації системи відображає динаміку будь-яких її перетворень, тоді як висота пов'язана тільки з якісними переходами в новий стан. Ці два параметри лежать в основі критерію ефективності діяльності системи. За М. Сетровим, «ефективність є зовнішній вираз ступеня і висоти організації, яка визначається зі співвідношення стійкості і динамічності її структури» [8, 162].

У найзагальнішому вигляді висота організації визначається тим, якою мірою «...актуалізація функцій здійснюється за рахунок зміни структури (виникнення нової властивості і нової функції) і якою мірою – за рахунок збільшення у одній структурі безлічі функцій, які при зміні умов можуть заміщувати одна одну» [8, 163]. Таким чином, чим більш незмінна структура та більш рухома її функція, тим вищий рівень організації системи.

На думку В. Казмиренка, аналіз ефективності діяльності будь-якої системи повинен враховувати не тільки продуктивність та успішність, а й енергетичні витрати, що покладені в основу досягнення кінцевих результатів. Іншими словами, ефективність – це така характеристика діяльності, яка припускає аналіз співвідношення між досягнутим рівнем успішності і продуктивності та обсягом витрат і рівнем напруженості в досягненні кінцевої мети [5, 117].

Аналізуючи загальні характеристики ефективності діяльності, Б. Ломов визначає три основні компоненти: продуктивність (кількість продукції, яка отримана за одиницю часу, або швидкість виконання тих або інших дій), якість (як відповідність результатів діяльності необхідним витратам) і надійність (вірогідність виконання роботи за певний час) [7].

В. Симонов стверджує, що основними умовами діяльності педагогічної системи, виступають такі показники ефективності її функціонування: оптимальність, раціональність, конкретність, перспективність, актуальність, активність [9, 27–28].

У теорії управління навчальними закладами для оцінки ефективності інноваційної діяльності пропонується використовувати такі показники, як *рівень інформованості* про інноваційні технології, що можуть застосовуватися в навчальному процесі; *повнота виділення* актуальних проблем навчального закладу

(наскільки проблеми перспективні); *раціональність вибору* загальних та приватних цілей; *інтегрованість* цілей; *реалістичність планів* щодо досягнення цілей; *зацікавленість* педагогічних кадрів в активному освоєнні інновацій та вдосконаленні своєї діяльності; *своєчасність* отримання керівництвом інформації про результати діяльності закладу [11, 186–187].

Ще складніше справа з *оцінкою* ефективності. Так, наприклад, О. Дзятковська, Н. Азізова та О. Дяконова вважають, що оцінка ефективності можлива через виявлення освітнього ефекту або результату [2, 27].

Ефектом характеризується будь-яка взаємодія, яка дає результат. Проте ефект і ефективність не збігаються. Ефективність властива не будь-якій взаємодії, а лише цілеспрямованій, тому ця категорія відображає ступінь досягнення мети. Таким чином, на відміну від ефекту, ефективність – це завжди відповідне співвідношення (наприклад, результату і мети або результату і витрат на його досягнення), тобто ця величина відносна [13, 525].

Поняття «ефективність» у найбільш загальному контексті означає ступінь наближення до максимального чи оптимального результату при мінімальних витратах або негативних наслідках.

У системному підході категорія «ефективність» розуміється як фундаментальна характеристика будь-якої системи, з вивчення якої треба починати дослідження останньої. Ця категорія синонімічна терміну «оптимальність» і тлумачиться як ступінь відповідності організаційної сторони системи тим цілям, для досягнення яких вона створена.

В освітньому менеджменті поняття «ефективність управлінської діяльності менеджера освіти» трактується в контексті останнього з наведених підходів. Тому під ефективністю управління навчальним закладом учені, як правило, розуміють комплексну характеристику реальних результатів діяльності (інтегрального ефекту) з урахуванням їх відповідності соціальному замовленню суспільства, концепції та завданням розвитку навчального закладу (а також з урахуванням ресурсних і часових обмежень); характеристику, яка відображає відношення між досягнутою і можливою продуктивністю. Продуктивність – це співвідношення між корисністю отриманих за певний період результатів та пов'язаними з цим витратами.

Ефективність як інтегративна характеристика прогресивної діяльності в різних сферах суспільного життя може розглядатися з позицій якості, продуктивності, соціально значущих цілей, технологічної оснащеності тощо.

Спираючись на ці визначення, ми розглядаємо поняття «*ефективність управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів*» як комплексну характеристику реальних результатів спільної діяльності навчальних закладів з урахуванням їх відповідності соціальному замовленню суспільства, концепції та цілям взаємодії загальноосвітнього та вищого навчальних закладів.

Ефективність управління взаємодією закладів середньої та вищої освіти напряму залежить від *адекватності дій* з боку *керуючої підсистеми*, таких як: дотримання комплексного підходу при визначенні спільних цілей та завдань; бачення спільного результату освітнього процесу та шляхів його досягнення за умов взаємодії закладів середньої та вищої освіти; вміння здійснювати аналіз результатів та ефективності освітньої діяльності за умов взаємодії; бачення процесу взаємодії як цілісної системи, що схильна до впливу зовнішнього середовища; вміння своєчасно реагувати на відхилення від запланованого результату взаємодії та вносити відповідні корективи до організації освітнього процесу в закладах середньої та вищої освіти.

Це, в свою чергу, передбачає поєднання діагностики всіх *структурних компонентів* управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів. В якості таких компонентів в попередніх дослідженнях нами були визначені наступні: мета управління (організація спільної діяльності суб'єктів управління з забезпечення оптимальних умов взаємодії ЗНЗ та ВНЗ); керуюча підсистема (організаційно-адміністративного та колегіального керівництва навчальними закладами); педагогічна підсистема (вчителі загальноосвітнього навчального закладу та викладачі вищого навчального закладу); підсистема педагогічного керування (учні загальноосвітнього навчального закладу третього ступеня) та результат управління (випускник загальноосвітнього навчального закладу, якому притаманні соціальна адаптованість, професійна зорієнтованість та усвідомлена потреба у підвищенні власного освітнього рівня) [4].

З цією метою необхідно застосувати такий метод, який би об'єднував всю багатоманітність вимірювальних показників та давав змогу аналізувати всі параметри педагогічної системи «загальноосвітній навчальний заклад-вищий навчальний заклад» у нерозривному зв'язку.

Тому доцільним, на наш погляд, буде звернення до кваліметрії як наукового методу кількісного оцінювання якості продукції. Кваліметрія розкриває можливості вимірювання будь-яких якісних явищ на основі використання факторно-критеріальних моделей, у тому числі педагогічних [1, 67].

Критерій (гр. *kriterion*) – ознака, на підставі якої відбувається оцінка, визначення або класифікація будь-чого, мірило [12, 268]. У психолого-педагогічних дослідженнях викладено *вимоги*, яких, на думку авторів, слід дотримуватися під час *вибору, об'єднання й змістовного визначення критеріїв*.

Так, В. Сластьонін і Л. Подимова вважають, що *загальними* для критеріїв, що розробляються в освітньому просторі, є такі *вимоги*: критерії мають відбивати основні закономірності формування особистості; критерії мають слугувати засобом установалення зв'язків між усіма компонентами системи, що досліджується; якісні показники мають подаватися в єдності з кількісними показниками [10, 108].

У процесі визначення критеріїв та показників ефективності ми враховували результати наукових досліджень з питань оцінки ефективності діяльності організацій взагалі, що вирішуються в рамках наукового менеджменту (Р. Акофф, І. Ансофф, П. Друкер, Е. Мейо, Д. Мак-Грегор, Ч. Барнард, Н. Вітке та ін.) та педагогічної системи зокрема, що переважно вирішуються в рамках педагогічного менеджменту (Л. Батченко, Н. Коломінський, Ю. Конаржевський, В. Лазарев, М. Поташник, В. Симонов та інші).

Узагальнюючи результати наукових пошуків щодо визначення критеріїв та показників ефективності управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів, вважаємо доцільними визначити такі групи критеріїв: змістовні, ресурсні, результативні та критерії соціального ефекту.

Група *змістовних критеріїв* повинна характеризувати найбільш суттєві логіко-змістовні компоненти організації навчально-виховного процесу в загальноосвітньому та вищому навчальних закладах за умов взаємодії. До цієї групи вважаємо за потрібне включити критерії, що відбивають ступінь нормативної та концептуально-методологічної забезпеченості, а також критерій цілісності реалізації в змісті освіти завдань спільної діяльності навчальних закладів.

Група *ресурсних критеріїв* відображає різні аспекти забезпечення процесу взаємодії загальноосвітнього та вищого навчальних закладів, що передбачає доцільне використання ресурсів за умови реалізації своїх функцій суб'єктами управління. Узагальнюючи типовий перелік критеріїв, що розроблялися науковцями (О. Дзятковська, В. Докучаєва, Н. Островерхова, Є. Хриков), отримуємо наступні критерії: *організаційно-методичної, кадрової, матеріально-технічної* забезпеченості.

Група *результативних критеріїв* показує ступінь реалізації мети взаємодії загальноосвітнього та вищого навчальних закладів. Ідеться про досягнення «прямого ефекту» [3, 231], передбаченого *метою* управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів. Первісним чинником (передумовою) формування мети є державний запит, який далі трансформується в освітню мету (місію) педагогічної системи «ЗНЗ – ВНЗ». Критеріями цієї групи можуть бути критерії, що визначають поточну результативність, кінцеву результативність та віддалену результативність.

Група *критеріїв соціального ефекту* («непрямого ефекту»). Тут ми говоримо про суттєві результати, які, хоча і є *додатковими* щодо запланованих, проте, не є менш значущими [3, 332]. Оцінювати соціальний ефект від управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів ми пропонуємо за такими критеріями, як: *престижність загальноосвітнього та вищого навчальних закладів у соціумі*.

Залежно від ступеня вираженості наведених вище критеріїв вважаємо за необхідне виділити п'ять рівнів ефективності управління взаємодією навчальних закладів: високий, достатньо високий, середній, низький та незадовільний.

ВИСНОВКИ

У процесі наукового пошуку було встановлено, що ефективність управління взаємодією навчальних закладів – це комплексна характеристика реальних результатів спільної діяльності освітніх установ, яка враховує її відповідність соціальному замовленню, концепції та цілям взаємодії загальноосвітнього та вищого навчальних закладів.

Результати дослідження можуть бути використані для забезпечення неперервного контролю за перебігом і результатами управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів.

Перспективність цього дослідження ми вважаємо в необхідності подальшого вивчення комплексу питань, що стосуються проблеми ефективності управління взаємодією навчальних закладів, а саме: проведення діагностики практичного стану управління взаємодією загальноосвітнього та вищого навчальних закладів за критеріями та показниками, що виявлені в ході дослідження; прогнозування можливих і формулювання бажаних змін у внутрішньому й зовнішньому середовищі освітньої системи «ЗНЗ – ВНЗ», а також виявлення сукупності чинників, що негативно впливають на ефективність управління взаємодією освітніх закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ануфрієва О.Л. Оцінка якості початкової освіти на основі кваліметричного підходу : дис. ... канд. пед наук: 13.00.01 / Ануфрієва Оксана Леонідівна – К., 2000. – 179 с.
2. Дзятковская Е.Н. Мониторинг эффективности инновационной деятельности школы развивающего образования / Е.Н. Дзятковская, Н.В. Азизова, О.С. Дьяконова. – М. : МГУ, 2005. – 34 с.
3. Докучаева В.В. Теоретико-методологические засады проектирования инновационных педагогических систем : дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01 / Докучаева Виктория Викторовна. – Луганськ, 2007. – 482 с.
4. Задорожна О.М. Психолого-педагогические проблемы управления взаимодействием общеобразовательных и высших учебных заведений / О.М. Задорожна // Теоретические и прикладные проблемы психологии : сб. науч. пр. / [наук. ред. Н.С. Завацька]. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – № 2 (28). – С. 164–171.
5. Казмиренко В.П. Социальная психология организаций : монографія / В.П. Казмиренко. – К. : МЗУУП, 1993. – 384 с.
6. Карамушка Л.М. Психология управления школами средней школы : монографія / Л.М. Карамушка. – К. : Ніка-центр, 2000. – 332 с.
7. Ломов Б.Ф. Общение как проблема общей психологии. Методологические проблемы социальной психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1975. – С. 124–135.
8. Сетров М.И. Основы функциональной теории организации: философский очерк / М.И. Сетров. – Л. : Наука, 1972. – 164 с.
9. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: 50 НОУ-ХАУ в управлении педагогическими системами : учеб. пособ. / В.П. Симонов. – [изд. 3-е, испр. и доп.]. – М. : Педагогическое общество России, 1999. – 430 с.
10. Сластенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М. : Магистр, 1997.
11. Управление развитием школы : [пособие для руководителей образоват. учреждений] / Рос. акад. Образования ; Ин-т управления образованием ; [В.С. Лазарев и др.] ; под ред. М.М. Поташника, В.С. Лазарева. – М. : Новая шк., 1995. – 462 с.
12. Философско-энциклопедический словарь / [ред. кол. : С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др.]. – [2-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
13. Шегда А.В. Менеджмент : підручник / А.В. Шегда. – К. : Знання, 2004. – 687 с.